

Tamara Džamonja Ignjatović*

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka i Filozofski fakultet

Zoran Pavlović

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Kaja Damnjanović

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Aleksandar Baucal

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Evaluacija Građanskog vaspitanja u srednjim školama u Srbiji

Apstrakt

Predmet ovog istraživanja je evaluacija statusa predmeta Građansko vaspitanje (GV) i sticanje uvida u eventualne promene statusa kroz poređenje sa rezultatima slične studije sprovedene deset godina ranije (2009. godine). U istraživanju je učestvovalo 1073 učenika/ca, 36 nastavnika/ca i 20 direktora/ki iz 20 srednjih škola sa cele teritorije Srbije. Takođe, ispitani su i stavovi opšte populacije prema građanskom vaspitanju na reprezentativnom uzorku od 1076 punoletnih građana Srbije. Podaci su prikupljeni upitnicima konstruisanim u svrhe ove evaluacije. Ispitivani su stavovi prema Građanskom vaspitanju i relevantni društveni stavovi i vrednosti učenika, predmetnih nastavnika, direktora škola i ispitanika iz opšte populacije, a kod učenika i stepen poznavanja tema koje su sadržaj GV. Rezultati ukazuju na relativno nizak nivo poznavanja tema koje su sadržaj GV među učenicima/ama, na

* tamara.dzamonja@gmail.com

** Članak je rezultat rada na projektu „Evaluacija efekata predmeta Građansko vaspitanje – 10 godina posle”. Naručilac projekta – *Građanske inicijative*, 2018–2019.

preovlađujuće pozitivan odnos učenika/ca prema nastavi ovog predmeta, ali i na distanciranost mladih od sveta politike i nisku spremnost za aktivizam. U zaključku se ukazuje na moguće pravce poboljšanja nastave GV u cilju podizanja njene efikasnosti.

Ključne reči:

građansko vaspitanje, obrazovanje, demokratija, Srbija

UVOD

Građansko vaspitanje (GV) je kao predmet uveden u obrazovni sistem Republike Srbije pre 18 godina, tačnije školske 2001/2002. godine, a prva opsežna empirijska evaluacija predmeta GV izvedena je nakon osam godina izvođenja predmeta, tj. 2009. godine. Deset godina kasnije bio je idealan trenutak da se ponovi istraživanje o ishodima izvođenja GV u srednjim školama i uporede podaci sa tadašnjim rezultatima, kako bi se stekli uvidi u aktuelno stanje, mapirali trendovi i eventualne promene u statusu ovog predmeta u školama u Srbiji, kao i njegovim efektima na znanja i stavove učenika kao građana i građanki.

Građansko vaspitanje je, zajedno sa Verskom nastavom, uvedeno u školski sistem kao fakultativni predmet školske 2001/2002. godine u kontekstu tadašnjih značajnih društvenih promena¹, a od 2005. oba predmeta dobijaju status obaveznih izbornih predmeta. Osnovna svrha uvođenja ovog predmeta u škole bila je da omogući da učenici steknu znanja, razviju sposobnosti i veštine i usvoje vrednosti koje su pretpostavka za celovit razvoj ličnosti i za kompetentan, odgovoran i angažovan život u savremenom građanskom društvu u duhu poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, mira, tolerancije, ravnopravnosti polova, razumevanja i prijateljstva među narodima, etničkim, nacionalnim i verskim grupama². U tom smislu, ciljevi programa predmeta GV usmereni su ka znanjima, vrednostima i ponašanju i precizirani kao:

- usvajanje znanja koja se tiču funkcionisanja institucija sistema u demokratskom društvu;
- formiranje stavova i vrednosti od značaja za aktivnu i odgovornu građansku participaciju u demokratskom društvu, odnosno uključivanje

¹ Videti detaljnije u publikaciji Aleksandar Baucal, Tamara Džamonja Ignjatović, Milijana Trkulja, Smiljana Grujić, Radmila Radić Dudić, *Građansko vaspitanje – procena došadašnjih rezultata*, Građanske inicijative, Beograd, 2009.

² Aleksandar Baucal i sar., *Građansko vaspitanje – procena došadašnjih rezultata*, nav. delo.

na različitim društvenim nivoima počevši od škole u kojoj učenici aktivno učestvuju starajući se i o sebi i o svom okruženju.

Broj učenika/ca koji pohađaju nastavu GV u odnosu na broj onih koji pohađaju Versku nastavu pokazuje da je taj odnos ravnomerno raspodeljen (približno 50% bira ovaj predmet)³, mada se taj odnos i može promeniti tokom školovanja, s obzirom na mogućnost promene izbornog predmeta. Danas, kada se analiziraju rezultati aktuelne evaluacije, važno je imati na umu sledeće okolnosti u Srbiji kada je u pitanju GV, a koje bitno utiču na status ovog predmeta u školi, kao i na njegove efekte u pogledu usvajanja znanja, stavova i vrednosti koje ovaj predmet promovise kod učenika:

- Predmet u školi i dalje ima status izbornog predmeta, koji je u alternativnom odnosu sa Verskom nastavom. Status ovih predmeta na ovaj način indirektno je mogao potkrepiti pogrešno uverenje da su građanske vrline i odnos prema veri u međusobno isključujućem odnosu.
- I dalje ne postoji sistemska podrška za sistematsko sprovođenje specijalizovanih obuka koje obrazuju nastavni kadar za ovaj predmet. Brojne obuke koje su ranije sprovedene, a koje su imale za cilj da nastavnicima približe ne samo sadržaje, nego i metode nastave koje će podstaći učenike na kritičko razmišljanje, preispitivanje stavova i istraživanje različitih tema, a koje su utkane u samu svrhu predmeta GV, nisu bile dovoljne da pokriju potrebe nastavnika za izvođenje nastave GV. U međuvremenu, neke obuke su prestale da se sprovede⁴, a ponekad se dešava da su nastavu prinuđeni da izvode nastavnici bez potrebnih kvalifikacija, kako bi dopunili nedostajući fond časova u ograničavajućim uslovima zapošljavanja školskog kadra.
- Ocenjivanje predmeta se realizuje opisno (ističe se, dobar, zadovoljava), tako da ocena ne ulazi u prosek ukupnog uspeha učenika, što delimično može uticati na snižavanje motivacije za ovladavanjem znanjima i veštinama koje predmet podstiče, bar kod onih učenika kod kojih je samo postignuće značajan motivator.
- Društveno-politički kontekst u Srbiji danas ne odlikuje u dovoljnoj meri ohrabrivanje građanskog aktivizma, tolerancije, mirnog rešavanja sukoba, kritičkog prosuđivanja i argumentacije, što otežava usvajanje stavova i vrednosti koje predmet promovise, a koje svakodnevno iskustvo neretko demantuje.

³ <http://opendata.mpn.gov.rs/>

⁴ O organizaciji i sprovođenju obuka videti detaljnije u publikaciji Aleksandar Baucal i sar., 2009.

Iako se predmet Građansko vaspitanje i dalje izvodi u svim razredima osnovne škole i srednje škole, neke navedene okolnosti bile su prisutne i u trenutku prve evaluativne studije, a pre svega nedostatak sistematske podrške nadležnog Ministarstva, kao odraz odnosa obrazovnog sistema prema ovom predmetu. Zbog toga je bilo značajno proveriti da li je kod učenika došlo do promena u stepenu relevantnih znanja i stavova na koje je predmet usmeren, kao i promene odnosa prema GV kod učenika i njihovih nastavnika.

PREDMET I CILJEVI STUDIJE

Predmet ovog istraživanja je evaluativna analiza statusa i efekata predmeta Građansko vaspitanje (u daljem tekstu GV) i sticanje uvida u eventualne promene ovih efekata kroz poređenje sa rezultatima slične studije sprovedene deset godina ranije (2009. g.). U cilju obuhvatne analize, podaci su prikupljeni iz različitih izvora, prvenstveno od samih učenika/ca završnih razreda srednjih škola, zatim nastavnika/ca GV i direktora/ki škola u kojima je istraživanje sprovedeno, ali su uključili i ispitanike iz opšte populacije. Svrha ispitivanja stavova opšte populacije bila je da se bolje opiše i razume društveni kontekst u kome se održava nastava GV⁵.

Ciljevi istraživanja se, u skladu s tim, odnose na ispitivanje: (1) *znanja učenika/ca* relevantnih za predmet GV i poređenje stepena stečenih znanja sa nalazima evaluativne studije sprovedene pre 10 godina; (2) *stavova učenika/ca* prema ovom predmetu; (3) *stavova učenika/ca* prema demokratskim vrednostima i njihove spremnosti na društvenu participaciju; (4) *stavova nastavnika/ca* prema GV i predloga za njegovo unapređenje; (5) *stavova nastavnika* prema demokratskim vrednostima; (6) *stavova direktora/ki* srednjih škola prema GV; (7) *stavova opšte populacije* prema GV i temama koje se obrađuju kroz ovaj predmet.

METOD

Upitnici za prikupljanje podataka su posebno konstruisani za svrhu ove evaluacije. Primenjena su četiri upitnika, prilagođena različitim kategorijama ispitanika: (1) učenicima/cama srednjih škola, (2) nastavnicima/cama GV i (3) direktorima/kama škola, kao i (4) opštoj populaciji. Upitnici su iz tog razloga različite dužine, obima ispitivanja i sadržaja pitanja, ali obuhvataju i neke zajedničke teme.

⁵ Aleksandar Baucal, Tamara Džamonja Ignjatović, Zoran Pavlović, Kaja Damnjanović, *Punoletstvo i zrelost građanskog vaspitanja: Evaluacija efekata*, Građanske inicijative, Beograd, 2019.

Upitnik za učenike srednjih škola sastoji se od 54 pitanja, koja su tematski slična prethodnom ispitivanju iz 2009. godine, ali prilagođena sadašnjem kontekstu ispitivanja. Pitanja su podeljena u 4 celine:

- Znanja sa GV: 25 pitanja odnosi se na stečena znanja učenika o građanskim pravima i slobodama, demokratiji, kulturnim različitostima, državnim i međunarodnim institucijama, itd; Za svako pitanje su ponuđena 4 odgovora, od kojih su učenici zaokruživali jedan tačan odgovor,
- Stavovi prema GV: 8 klastera stavki koje se procenjuju na 5-stepenoj skali procene Likertovog tipa obuhvataju stavove prema predmetu Građansko vaspitanje (sadržaj, metode nastave, udžbenici, atmosfera na času, itd.), ali se sva uključena pitanja sastoje od većeg broja potpitanja;
- Društveni stavovi i participacija: 14 klastera pitanja obuhvataju društvene stavove i participaciju učenika u društvu (spremnost na angažovanje u društveno-političkim organizacijama, humanitarnim aktivnostima, odnos prema drugim etničkim i verskim grupama, prema tranziciji i članstvu u EU). Ova pitanja takođe sadrže veći broj podređenih stavki i procenjuju se na 5-stepenoj skali procene;
- Demografski podaci: 7 pitanja se odnosi na osnovne demografske podatke (pol, vrsta škole, školski uspeh, stepen obrazovanja roditelja).

Upitnik za nastavnike sastoji se od 16 pitanja, takođe grupisanih u nekoliko tematskih celina, koja se procenjuju na 5-stepenoj Likertovoj skali:

- 5 pitanja obuhvata stavove prema predmetu GV i sva uključena pitanja sastoje se od većeg broja potpitanja;
- 4 pitanja se odnosi na predloge za unapređenje GV;
- 2 pitanja uključuju stavove prema različitim vrednostima, kao i stepen spremnosti nastavnika na društveni aktivizam;
- 6 pitanja se odnose na osnovne demografske podatke i iskustvo u nastavi GV.

Upitnik za direktore sadrži ukupno 11 pitanja:

- 7 pitanja koja se procenjuju na 5-stepenoj Likertovoj skali, a obuhvataju stavove direktora prema GV, uključujući i jedno koje se odnosi na stepen njihovog građanskog aktivizma;
- 4 pitanja se odnose na osnovne demografske podatke i iskustvo u obavljanju funkcije direktora škole.

Upitnik za opštu populaciju sadrži ukupno 3 pitanja na koja su ispitanici odgovarali na četvorostepenoj Likertovoj skali:

- jedno pitanje, koje uključuje veći broj potpitanja, tiče se ocene važnosti tema koje su sadržaj GV, kao što su, primera radi, demokratija, nasilno rešavanje konflikata, građanska participacija i slično;

- jedno pitanje uključuje veći broj tvrdnji, kao meru opšteg odnosa građana i građanki Srbije prema predmetu GV;
- od sociodemografskih podataka zabeleženi su pol, uzrast, obrazovanje, broj i uzrast dece.

Uzorak u ovom istraživanju činili su učenici/e, nastavnici/e i direktori/ke iz 20 četvorogodišnjih i trogodišnjih srednjih škola sa cele teritorije Srbije. Uzorak škola je bio prigodan, a selekcija škola je obavljena u saradnji istraživačkog tima sa NGO Građanske inicijative vodeći računa o tome da se pokrije što šira teritorija Srbije, da raspodela po tipu škole bude ujednačena, a nastojalo se i da u uzorak delom uključimo one škole u kojima je izvedena prethodna evaluativna studija iz 2009. godine.

Ukupan uzorak uključuje 1.073 učenika i učenica (58% devojaka i 42% mladića; 26% mladih iz gimnazija i 74% učenika/ca srednjih stručnih škola) koji pohađaju predmet GV. Struktura uzorka prema tipu škole odgovara strukturi na nivou populacije učenika u Srbiji. Svi učenici/ce su iz završnog razreda srednje škole uzrasta 17–18 godina.

U istraživanju je učestvovalo ukupno 36 nastavnika (17%) i nastavnica (83%) GV. Većina njih, 83%, završila je fakultete društveno-humanističkog usmerenja (nastavnici su po obrazovanju sociolozi, pedagozi, psiholozi, ali i nastavnici jezika). Prosečan broj godina koji su ispitanici proveli kao nastavnici u obrazovnom sistemu je 15 godina, pri čemu je najkraći radni staž bio 5, a najduži 37 godina prosvetnog rada.

Ispitano je i 20 direktora/ki srednjih škola, od čega je 36% žena. Većina je završila fakultet prirodnog usmerenja, uglavnom inženjerstvo ili ekonomiju, a troje je završilo fakultet društveno-humanističkog usmerenja (jezici, filozofija). Prosečan broj godina ispitanika u obrazovnom sistemu je 25, pri čemu je najkraći radni staž 12 godina, a najduži čak 39 godina prosvetnog rada, od toga 8 godina prosečno na mestu direktora škole.

Uzorak iz opšte populacije obuhvatio je 1.076 punoletnih građana i građanki Republike Srbije (bez Kosova i Metohije), od toga 52.8% žena. Uzorak je bio dvoetapni, reprezentativan i stratifikovan po regionima i tipu naselja (selo/grad). Ispitanici su izabrani na osnovu biračkih spiskova, a od sociodemografskih podataka zabeleženi su pol, uzrast, obrazovanje, broj i uzrast dece.

PROCEDURA ISTRAŽIVANJA

Obučeni ispitivači su u školama sprovodili ispitivanje uz saglasnost direktora škola. Učestvovanje u istraživanju bilo je dobrovoljno i anonimno za sve učesnike. Svi učenici završnih razreda koji slušaju GV u izabranim školama popunjavali su upitnike u papirnom formatu tokom jednog školskog časa.

Nastavnici i direktori su popunjavali upitnike u školi u vreme koje im je odgovaralo. Ispitivanje stavova opšte populacije prema GV realizovano je od strane IPSOS marketinške agencije. Ispitivanje je sprovedeno krajem 2018. i početkom 2019. godine. Prikupljeni podaci su potom uneti u prethodno oformljenu bazu podataka.

REZULTATI

1. Rezultati učenica i učenika

1.1. POZNAVANJE RELEVANTNIH SADRŽAJA IZ GV

U celini posmatrano, stepen poznavanja gradiva koji su mladi pokazali nije zadovoljavajući jer na preko polovine pitanja manje od polovine učenika i učenica daje tačan odgovor (tabela 1). Učenici/ce su najmanje ovladali pojmovima koji se tiču različitih vrsta negativnih međugrupnih odnosa (npr. etnocentrizam, rasizam i slično), suštinom delatnosti raznih međunarodnih organizacija (poput OSCE, IMF itd.), kao i raznim pitanjima građanskog aktivizma, uloge građana/ki u demokratskom društvu i slično. Učenici/ce su, s druge strane, dobro ovladali onim temama (npr. podela vlasti) koje su deo i nekih drugih obaveznih predmeta u školi (poput Sociologije i Ustav i pravo građana).

Tabela 1. Procenat tačnih odgovora na pojedinačnim pitanjima u testu znanja u dva istraživanja

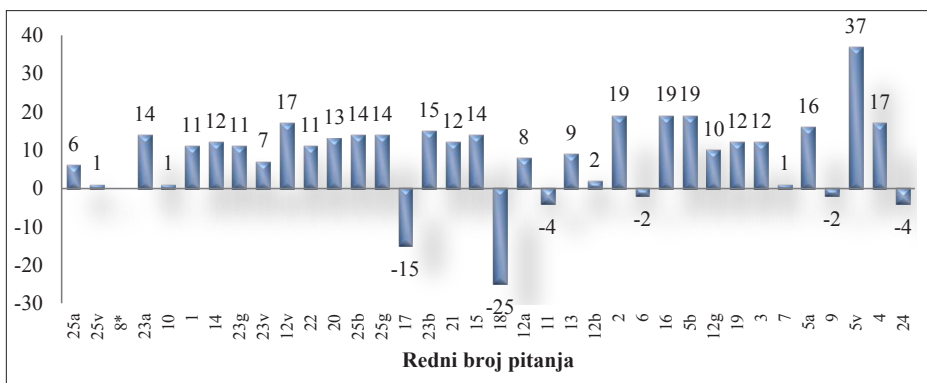
Broj pitanja	Sadržaj pitanja	Procenat tačnih odgovora 2019.	Procenat tačnih odgovora 2009.
25a	Kako se naziva fenomen kada se veruje da je naša kultura superiorna nad kulturom X.	13	7
25v	Kako se naziva fenomen kada se veruje da kultura X nema prave vrednosti.	18	17
8	Šta se od sledećeg prvenstveno odnosi na političku aktivnost građana kada je u pitanju položaj omladine u društvu?	19	/
23a	Koja je osnovna delatnost međunarodne organizacije OSCE?	23	9
10	Koje je načelo ključno za rad nevladinih organizacija?	23	22
1	Šta je od sledećeg tačno samo za građane demokratske države?	26	15

14	Na koji način demokratska vlast najbolje štiti političke interese svojih građana?	28	16
23g	Koja je osnovna delatnost međunarodne organizacije WTO?	33	22
23v	Koja je osnovna delatnost međunarodne organizacije IMF?	34	27
12v	U kojoj je vrsti društvenog uređenja karakteristično da je vlast koncentrisana u jednom vodi ili stranci?	35	18
22	Evropski sud za ljudska prava je ustanova:	35	24
20	Šta je od navedenog međunarodni pravni instrument zaštite ljudskih prava?	35	22
25b	Kako se naziva fenomen kada se veruje da kultura X predstavlja pretnju našoj kulturi.	38	24
25g	Kako se naziva fenomen kada se veruje da kultura X doprinosi našoj kulturi.	39	25
17	Grupa diplomiranih studenata Biološkog fakulteta koji žive u zagađenom području osnovala je organizaciju za zaštitu okoline. Njihova organizacija je:	41	56
23b	Koja je osnovna delatnost sledeće međunarodne organizacije UNESCO?	42	27
21	Kad se od manjine očekuje da prihvati kulturu dominantne grupe u nekom društvu to nazivamo:	43	31
15	Kakvo političko uređenje ima zemlja u kojoj nema političkih stranaka, vlast je u rukama jedne osobe, pri čemu građani svake četiri godine izlaze na izbore i izborima daju legitimitet vodi.	44	30
18	U koju grupu prava spada sloboda okupljanja?	46	71
12a	U kojoj je vrsti društvenog uređenja karakteristično da je naglasak na slobodi pojedinca?	47	39
11	Vladavina zakona znači:	50	54
13	U kojem slučaju demokratska vlast može ograničiti slobodu medija?	50	41
12b	U kojoj je vrsti društvenog uređenja karakteristično da je vladar iznad zakona?	52	50
2	Kad za nekoga kažemo da poseduje građanske vrline, pod tim prvenstveno mislimo:	53	34
6	Zašto je u demokratiji nužno imati više od jedne političke stranke?	53	55
16	Šta je prvenstveni zadatak ombudsmana?	54	35

5b	Iza pojedine grane vlasti izaberi i dopiši broj pod kojim je opisana njena funkcija: Vlada	56	37
12g	U kojoj je vrsti društvenog uređenja karakteristično da je naglasak na učestvovanju građana?	56	46
19	Šta znači pravo na rad?	57	45
3	Izraz 'demokratska vlast je ograničena' znači da je vlast:	60	48
7	Osim što su opšti i regularni, koje od navedenih karakteristika demokratskih izbora su najvažnije?	61	60
5a	Iza pojedine grane vlasti izaberi i dopiši broj pod kojim je opisana njena funkcija: Parlament	62	46
9	Šta je najvažnija uloga civilnog društva?	63	65
5v	Iza pojedine grane vlasti izaberi i dopiši broj pod kojim je opisana njena funkcija: Pravosuđe	66	29
4	Izraz 'podela vlasti' znači:	68	51
24	Sloboda veroispovesti znači:	78	82

Iako opšti nivo znanja nije na zadovoljavajućem nivou, deluje ohrabrujuće podatak da su mladi u ovom istraživanju pokazali bitno više nivoe znanja od njihovih vršnjaka iz 2009. g. Učenici i učenice su na veliku većinu pitanja u većem broju tačno odgovorili 2019. godine (grafik 1). Oni su odgovorili tačno na 44% pitanja, dok su njihovi vršnjaci u 2009. godini tačno odgovorili u proseku na 36% pitanja. Postoji zapravo samo šest pitanja gde je postignuće bilo bolje 2009. g. i samo dva pitanja sa osetnijim padom u nivou znanja. S druge strane, postoji 21 pitanje na koje više od 10% učenika daje tačan odgovor u ovom istraživanju u odnosu na prethodno ispitivanje.

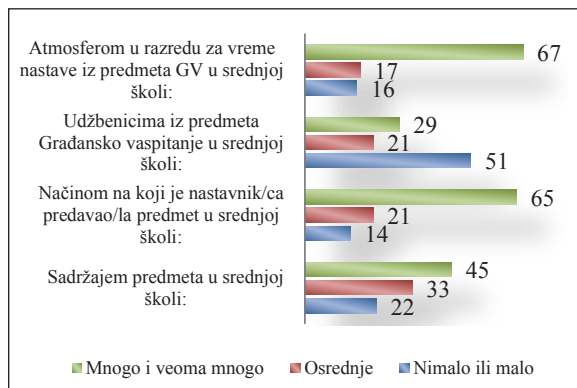
Grafik 1. Razlika u procentualnom postignuću učenika/ca na pitanjima iz znanja između 2019. i 2009. godine

1.2. STAVOVI PREMA GV

U vezi sa stavovima mladih prema predmetu GV, **preovladava zadovoljstvo različitim aspektima nastave, posebno kada je reč o atmosferi na času i kompetencijama nastavnika** (grafik 2).

Grafik 2. Zadovoljstvo različitim aspektima nastave GV (%)

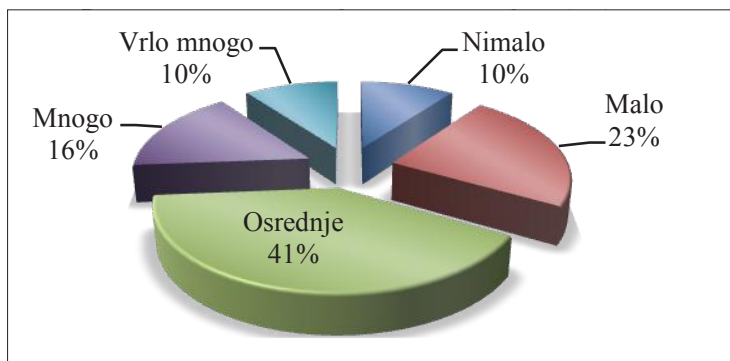
Učenici procenjuju da su kroz predmet GV naučili mnogo o temama koje su vezane za značaj poštovanja zakona (68%), ali i o svojim pravima i odgovornostima u školi (68%). Nastavnici GV su u radu najviše podsticali pluralizam (77%) i slobodu mišljenja (78%), a najmanje direktnu participaciju učenika u nastavi (npr. kritičko mišljenje – 56%). Predavanje (63%), debata (55%) i diskusija (58%) kao najčešće metode nastave o kojima učenici/e svedoče potvrđuju ovaj podatak. **Atmosfera na časovima je izrazito pozitivno ocenjena** – kao prijateljska (84%), opuštena (73%), puna saradnje (67%). Značajan podatak je i procena učenika o **uticaju tema iz GV na razvoj njihovih ličnih karakteristika** u pogledu značaja argumentovanog iznošenja ličnih stavova (61%), razvoj spremnosti za prihvatanje odgovornosti (61%), samostalnosti u donošenju odluka (53%) i unapređenju saradnje sa drugima prilikom rešavanja problema (53%). Najčešći predlozi za poboljšanje nastave GV od strane učenika/ca su veće korišćenje savremenih medija i interneta (33%), davanje učenicima više mogućnosti da utiču na školsku politiku i praksu (27%) i više bavljenja društveno važnim i kontroverznim temama (26%).

1.3. STAVOVI I VREDNOSTI

Učenici i učenice su **osrednje upoznati sa aktuelnim političkim zbivanjima** (grafik 3). Glavni kanali informisanja koje koriste su internet (75%) i

televizija (53%), dok njih 40% ne smatraju značajnim predmet GV kao izvor informacija o politici. Učenici **nisu zainteresovani za politička zbivanja i društveni angažman**. Odgovori na pitanja o spremnosti na građansku participaciju pokazuju da učenici slabo koriste takve mehanizme (npr. potpisivanje peticija, online rasprave o društvenim problemima i sl.) i malo učestvuju u humanitarnim aktivnostima (npr. humanitarni rad u zajednici), osim ako one nisu usmerene na osobu koju poznaju lično (npr. pomoć starijem susedu). U zamišljanju lične budućnosti društveni i politički angažman takođe zauzima vrlo malo mesta. Najveći broj učenika/ca smatra da se gotovo sigurno neće angažovati u osnivanju nevladine organizacije (65%), niti se kandidovati za neku javnu funkciju (65%), kontaktirati lokalnog političara na vlasti o važnom društvenom problemu (61%) ili postati član neke političke stranke (65%). Takođe, većina ne smatra da će pisati medijima o slučaju korupcije ili se uključivati u medijske rasprave o nekom problemu. Odgovori na ovo pitanje sugerišu da većinu mladih karakteriše apolitična orijentacija, osim kada su u pitanju lični interesi. Takođe, može se zaključiti da politički angažman među njima ima vrlo lošu reputaciju, što je gotovo u potpunosti preslikan rezultat iz 2009. godine.

Grafik 3. Koliko si informisan/a o političkim zbivanjima u zemlji? (%)

Učenici/ce **pokazuju veoma nisko poverenje u institucije državne i lokalne vlasti** (grafik 4), a najviše poverenja imaju u sebe, porodicu, prijatelje i versku instituciju. Prema mišljenju učenika, za demokratiju je važno pre svega da su građani/ke politički obrazovani (57%), a skoro polovina njih misli i da je bitno da političke stranke imaju različite stavove o društvenim problemima (46%) i da na vrhu društvene lestvice budu najuspešniji (47%). Najznačajnije lične vrednosti mladih su lična sloboda (87%), pravda (88%), porodica (87%), prijatelji (88%), privatnost (85%) i slobodno vreme (86%). Socijalna distanca prema pripadnicima drugih etničkih i manjinskih grupa generalno nije izražena, ali postoji prema Albancima (36% ne prihvata

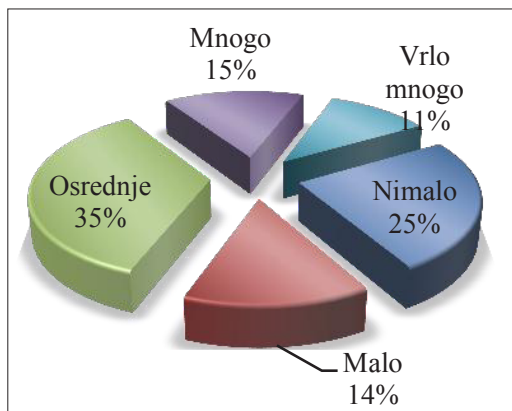
odnos prijateljstva), pripadnicima LGBT populacije (41%), osobama obolelim od SIDE (40%).

Grafik 4. Poverenje u pojedince, grupe i institucije
(prosek na skali od 1 do 5)

Mladi su, najzad, **u dobroj meri „evroskeptici“**. Manjina mladih smatra da je ulazak Srbije u EU bitna stvar (grafik 5), dok se teško mogu izdvojiti neke, za mlade, nesporne dobre strane tog procesa, osim unapređenja odnosa sa drugim državama (49%), pov NAŦO valiteta obrazovanja (42%) i stepena zaposlenosti (44%). Strah od velikih kompanija (44%) i inostranog kapitala/vlašništva u nacionalnim bogatstvima (40%) jesu aspekti priključenja EU koji najčešće brinu mlade.

Grafik 5. Koliko je, po tvom mišljenju, za Srbiju važno da postane članica Evropske unije?

2. Rezultati nastavnica i nastavnika

Nalazi o odnosu nastavnika prema predmetu GV su u dovoljnoj meri jednoznačni. Nastavnici su **zadovoljni sadržajem predmeta i veruju u vrednosti i korisnost samog gradiva**, a kao dva aspekta koja se ističu kao najpozitivnija su korisnost sadržaja za učenike (75%) i odnos direktora škole prema predmetu GV (81%). S druge strane, nastavnici/e su u najvećoj meri **nezadovoljni nedostatkom udžbenika** kao osnovnog didaktičkog sredstva. Kada procenjuju kvalitet elemenata nastave, korisnost sadržaja i mogućnosti predmeta GV, nastavnici pokazuju pretežno zadovoljstvo svakim aspektom, u proseku 3.7 (na skali od 1 do 5). Mogućnosti za razvoj kritičkog mišljenja (88%) i podsticanja učenika/ca na diskusiju (82%) izdvojene su kao najpozitivnije ocenjeni elementi predmeta GV. Najčešća metoda nastave koju nastavnici/e primenjuju su diskusija (92%), koja je i po učeničkim procenama najzastupljenija i najpopularnija, kao i debata (81%). Atmosfera na časovima GV je, po procenama nastavnika, opuštena (92% to izjavljuje), saradnička (82%) i prijateljska (91%), a odmah zatim i radna i motivišuća.

Predlozi za unapređenje nastave i samog predmeta (grafik 6) idu pre svega **u smeru sistemske podrške za sam predmet**. Na prvom mestu, ističe se neophodnost promocije predmeta na nivou nadležnog ministarstva (61%), odnosno prepoznavanje predmeta kao važnog kroz dodeljivanje statusa obaveznog predmeta (44%). Prostor za poboljšanje takođe vide i u uključivanju nekih nepokrivenih sadržaja, kao što su pre svega digitalne tehnologije, internet i društvene mreže i sa tim povezana ponašanja.

Grafik 6. Nastavnički predlozi za unapređenje nastava GV (%)

Nastavnici/e su aktivni u različitim aspektima kada je u pitanju građanska uloga u okviru škola, a kao najčešću aktivnost navode podržavanje učenika i njihovih inicijativa (79%), kao i pokretanje humanitarnih akcija (36%). Slično, nastavnici i sami dele iste vrednosti koje predaju. Većina pobrojanih je ocenjena kao visoko značajna, na prvom mestu su lična sloboda, pravda, privatnost i prijatelji (prosek iznad 4.8 na petostepenoj skali), a u kategoriju manje bitnih spadaju nacionalna pripadnost, pripadnost evropskoj kulturi, tradicija i društveni status (prosek ispod 4).

Grafik 7. Predlozi za unapređenje GV (%)

3. Rezultati direktorki i direktora

Kao i među nastavnicima i nastavnicama, i direktori/ke ispoljavaju generalno pozitivan odnos prema GV. Sve ponuđene teme koje su inače deo sadržaja nastave GV smatraju važnim od strane barem 90% direktora/ki. Dve trećine njih (66%) smatra da bi GV trebalo **da bude obavezan predmet**, kao i da bi sadržaji ovog predmeta trebalo da budu ugrađeni i u ostale predmete (67%). Ispoljeno je i visoko zadovoljstvo onime što deca uče na GV i ocenjeno da su ta znanja veoma korisna.

Ako postoji nešto čime su nezadovoljni to je, zapravo, po sudu direktora/ki, **nezadovoljavajući odnos drugih aktera obrazovnog procesa prema GV**. Po mišljenju direktora, odnos roditelja (22% zadovoljnih direktora/ki), drugih nastavnika (45%) i pre svega nadležnog ministarstva prema GV (47%) nije zadovoljavajući. U skladu s tim su i preporuke (grafik 7) da bi poboljšanju nastave GV doprinela promocija predmeta na svim nivoima, bolja saradnja sa stručnjacima iz oblasti i obuke za nastavnike/ce. Direktori su generalno spremni da podrže učeničke inicijative za realizaciju raznih akcija, a, pored toga, skloni i da ih sami pokrenu, što je od posebnog značaja s obzirom na poziciju na kojoj se nalaze.

4. Rezultati opšte populacije

Rezultati ispitivanja uzorka iz opšte populacije ukazuju da je obaveštenost građana Republike Srbije o tome da je predmet GV deo obrazovnog programa visoka, ali je daleko od apsolutne: 77% ispitanih zna da postoji predmet GV, a od preostalih 23% građana i građanki koji ne znaju za predmet, najviše je penzionera, kao i ispitanika sa osnovnim i nižim obrazovanjem. Ubedljivo najbolje su obavešteni mladi od 18 do 29 godina – čak 91% zna za predmet, budući da su ga, makar neki od njih, i slušali u toku školovanja, a slede ih zaposleni, od kojih 86% jeste obavešteno. Što se tiče procene važnosti postojanja GV kao predmeta, 58% ispitanika ocenjuje ovaj predmet važnim, 12% ga smatra nevažnim, a čak 22% je neodlučno. Pojedinačne teme koje predstavljaju sadržaj GV (grafik 8) većina ispitanika procenjuje kao važne, i procenat se kreće od visokih 74.9% (šta je demokratija) do još viših 88.6% (nenasilno rešavanje sukoba).

Grafik 8. Važnost tema GV: procene populacije (%)

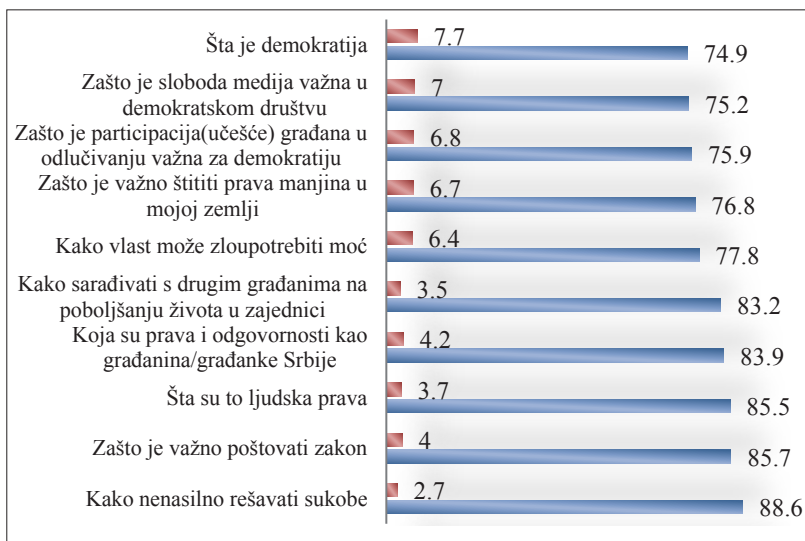

Tabela 2. Stavovi građana i građanki prema GV

	Ne slažem se	Slažem se
Vrednosti i sadržaji koje promoviše građansko vaspitanje trebalo bi da budu ugrađeni i u ostale predmete koje deca pohađaju tokom školovanja	11.9	59.4
Najbolje bi bilo kada bi deca pohađala i veronauku i građansko vaspitanje	18.4	55.5
Obučavanje za demokratiju, poput onog u nastavi građanskog vaspitanja, nužno je za društva poput Srbije	10.9	54.3
Nastavnici građanskog vaspitanja obavljaju važan posao za društvo u celini	15.1	54.0
Deca koja uče građansko vaspitanje postaju građani svesni svojih prava u građanskom društvu	13.6	51.9
Građansko vaspitanje bi trebalo da bude obavezan predmet i svako dete bi trebalo da ga pohađa	18.3	49.4
Odluka o tome da li će pohađati ili ne građansko vaspitanje treba da bude prepuštena isključivo učenicima	26.8	44.8
Građansko vaspitanje u školama u Srbiji sveukupno gledano do sada je imalo pozitivan uticaj na razvoj društva	18.9	36.6

<i>Za decu je važnije da pohađaju veronauku, nego građansko vaspitanje</i>	35.3	27.2
<i>Građansko vaspitanje je još jedan u nizu zapadnjačkih izuma koji za cilj ima promovisanje zapadnih vrednosti</i>	35.4	27.2

**zakošenim slovima* navedene su negativne tvrdnje

Opšte uzev, stavovi u populaciji prema predmetu GV mogu da budu označeni kao umereno pozitivni, odnosno više pozitivni nego negativni (tabela 2). Učestalost pozitivnih stavova prema različitim aspektima predmeta kreću se u rasponu od 36.6 %, koliko smatra da je GV pozitivno doprinelo razvoju društva u celini, do visokog prihvatanja vrednosti koje se promovišu predmetom GV, odnosno 60% građana i građanki smatra da te vrednosti treba da budu utkane u opšte obrazovanje.

Po nekim stavovima i procenama, izdvajaju se određene demografske kategorije, a ta podela uglavnom ide po osama obrazovanja, tipa naselja, statusa zaposlenosti i regiona. Na primer, nezaposleni ispitanici u većoj meri smatraju da GV treba da bude obavezan predmet u odnosu na prosek (61%). Ispitanici koji najviše procenjuju značaj GV za razvoj društva u celini dolaze iz – ruralnih sredina (43%). Stav da je za decu bolje da pohađaju Versku nastavu umesto GV deli 35% niže obrazovanih i 33% penzionera. Po ovom stavu se izrazito razlikuju i roditelji čija deca pohađaju GV (16%) i VN (41%). Niže obrazovani ujedno i značajno više od proseka smatraju da je GV još jedan u nizu „zapadnjačkih izuma”. U onom delu uzorka koji iskazuje manje pozitivne stavove prema GV, takva tendencija (ali ne na svim stavovima) je izraženija kod građana centralne Srbije, nižeg obrazovanog statusa, domaćica, penzionera i ispitanika iz ruralnih sredina. Nasuprot tome, učenici, studenti, više obrazovani, zatim ispitanici od 45 do 60 godina, iz beogradskog regiona, Vojvodine i urbanih sredina iskazuju pozitivnije stavove prema GV.

DISKUSIJA

U celini, nalazi ove opsežne studije opisuju trenutno stanje, kako školski tako i društveni kontekst u kom se odvija nastava Građanskog vaspitanja sada. Ovo je osvetljeno kroz perspektive svih relevantnih aktera: učenika i učenica koji pohađaju nastavu, nastavnika i nastavnica koji predaju GV, direktora i direktorki škola, opšte populacije (posredno i roditelja), osim predstavnika resornog ministarstva. Pored toga, nalazi ukazuju i na određene trendove u promeni znanja i stavova kod učenika/ca, a na osnovu poređenja sa nalazima prethodne evaluativne studije.

Veliki broj učenika/ca koji pohađaju GV nedovoljno razume mnoge aspekte demokratskog društva te je potrebno da se unaprede sadržaji nastave koji bi omogućili da učenici u većem stepenu steknu znanja relevantna za život u demokratskom društvu. Ove nalaze možemo samo uslovno tumačiti kao izostanak „efekata” GV na znanje učenika. U odsustvu poređenja sa

onima koji GV ne pohađaju, kada bi zaključak o eventualnim efektima GV bio metodološki opravdaniji, podatak o relativno nezadovoljavajućem nivou znanja možemo dovesti u kontekst nekih drugih istraživanja koja imaju relevantnost za naše nalaze. Veliki broj istraživanja pokazuje da su kursevi građanskog vaspitanja veoma važan podsticaj za usvajanje političkih informacija i znanja i, opštije, usvajanje građanskih lekcija zasnovanih na znanju. O tome svedoče istraživanja iz različitih delova sveta, uz upotrebu različite metodologije, itd.^{6,7,8,9,10} Ovde prikazani rezultati su, međutim, više u skladu s malobrojnim studijama iz naše sredine koja ukazuju na odsustvo efekata GV na političko znanje, kada se ti učenici uporede sa onima koji pohađaju veronauku¹¹ ili kada oni sami izveste o malim promenama na saznavnom planu¹². Moguće je da GV lekcije, iz razloga o kojima ćemo tek nešto više reći, nisu dovoljne. Ipak, utešno deluje podatak da kada je u pitanju *stepen usvojenog znanja*, rezultati ukazuju da je u prethodnih 10 godina napravljen izvestan napredak u stepenu usvojenog znanja, pošto učenici testirani 2019. imaju bolja postignuća nego učenici koji su testirani 2009. godine.

Napredak u odnosu na 2009. godinu je vidljiv na većini pitanja kao što su ona koja se odnose na uloge Parlamenta, Vlade, pravosuđa i ombudsmana u demokratskom društvu, nadležnosti nekih međunarodnih organizacija i razumevanje nekih ključnih pojmova (npr. šta je podela vlasti u demokratskom društvu, građanske vrline, građanska kontrola vlasti, pravo na rad, autokratija,

6 David Denver and Gordon Hands, "Does studying politics make a difference? The political knowledge, attitudes and perceptions of school students", *British Journal of Political Science*, 20, 1990, p. 263–279.

7 Steven Finkel and Howard R. Ernst, "Civic Education in Post-Apartheid South Africa: Alternative Paths to the Development of Political Knowledge and Democratic Values", *Political Psychology*, 26, 2005, pp. 333–364.

8 Orit Ichilov, "Civic Knowledge of High School Students in Israel: Personal and Contextual Determinants", *Political Psychology*, 28, 2007, pp. 417–440.

9 Richard G. Niemi and Jane Junn, *Civic education: What makes students learn*, Yale University Press, New Haven, 1988.

10 Judith Torney-Purta, Rainer Lehmann, Hans Oswald and Wolfram Schulz, *Citizenship and education in twenty-eight countries*, IEA, Amsterdam, 2001

11 Zoran Pavlović, „Pohađanje nastave građanskog vaspitanja kao činilac političkog znanja, prodemokratskih uverenja i političkog aktivizma mladih”, *Psihološka istraživanja*, 15, 2012, p. 169–184.

12 Snežana Joksimović, „Mišljenje učenika o verskoj nastavi i građanskom vaspitanju u srednjoj školi”, u Snežana Joksimović (prir.), *Verska nastava i građansko vaspitanje u školama u Srbiji*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2003, str. 70–96.

totalitarizam, ksenofobija, kulturna asimilacija i međunarodna konvencija). Međutim, imajući u vidu ovaj opšti trend poboljšanja znanja, indikativno je da postoje dva pitanja na kojima su učenici iz 2009. godine bili značajno uspješniji. Prvo pitanje se odnosi na razumevanje da je pravo na okupljanje građansko pravo u demokratskom društvu, a drugo se odnosi na razumevanje uloge NVO u demokratskom društvu (ko i zbog čega osniva takve organizacije). Ostaje otvoreno pitanje u kojoj meri aktuelna društvena dešavanja i opšta atmosfera u društvu otežavaju mladim ljudima da razumeju šta su građanska prava i NVO i zašto su oni značajni za jedno demokratsko društvo.

U proseku, *stavovi prema predmetu* GV mogu da se ocene kao pozitivni. Visoko pozitivne stavove imaju učenici i nastavnici, zatim direktori, a potom se u opštoj populaciji uočava umerenije pozitivan stav. Učenici su posebno zadovoljni atmosferom na časovima GV koju su opisali kao prijateljsku, opuštenu i saradničku, kompetencijama nastavnika i činjenicom da imaju priliku da izražavaju svoje mišljenje kroz učešće u debatama i diskusijama na časovima GV. Učenici, takođe, procenjuju da su kroz predmet GV naučili mnogo o temama koje se odnose na demokratiju, njihovim pravima i odgovornostima u školi, ali i da su kroz pohađanje ovog predmeta unapredili sposobnosti argumentovanog iznošenja svojih stavova, spremnost da se prihvati odgovornost, samostalnost i proaktivnost i sposobnost saradnje sa drugima. I neka ranija istraživanja ukazuju na to da učenici značajnije promene vide na psiho-socijalnom planu, u ponašanju ili ličnosti¹³, ali i da je pohađanje GV povezano s pozitivnim odnosom prema demokratiji kao političkom sistemu¹⁴. Ipak, učenici su ukazivali na potrebu da se više pažnje posveti značaju participacije građana u demokratskim sistemima, načinima zaštite prava demokratskim putem i aktivnom uključivanju učenika u školu i zajednicu. Učenici su, takođe, ukazali na potrebu da postoji udžbenik za ovaj predmet, da se u većoj meri uključi korišćenje Interneta i ostalih medija kao izvora informacija i da se u većoj meri posveti pažnja dnevopolitičkim temama za koje su učenici zainteresovani. Odsustvu ovih resursa možemo delom pripisati i relativno nezadovoljavajući nivo znanja učenika.

Stavovi i vrednosti koji se promovišu kroz sadržaj GV, kao što su demokratija, građanska participacija, nenasilno rešavanje konflikata itd., za ispitanike ovog istraživanja procenjeni su kao značajni. Ipak, važno je naglasiti da učenici i učenice većinom nisu zainteresovani za politička zbivanja, ne veruju državnim institucijama, niti koriste mogućnosti da učestvuju u društvenim i političkim dešavanjima i posledično iskazuju evroskeptizam. Učenici imaju

¹³ Snežana Joksimović, *Mišljenje učenika o verskoj nastavi i građanskom vaspitanju u srednjoj školi*, nav. delo.

¹⁴ Zoran Pavlović, *Pohađanje nastave građanskog vaspitanja kao činilac političkog znanja, prodemokratskih uverenja i političkog aktivizma mladih*, nav. delo.

najmanje poverenja u državne i lokalne organe vlasti, a zatim i u međunarodne institucije. Pored toga, učenici pokazuju i izvestan stepen netrpeljivosti prema onima koji su drugačiji (npr. socijalna distanca prema pripadnicima LGBT populacije, albanske etničke grupe i slično). S druge strane, najviše poverenja imaju u sebe, porodicu, prijatelje i versku instituciju. U najznačajnije lične vrednosti spadaju lična sloboda, pravda, porodica, prijatelji, privatnost, slobodno vreme. Verovatno da je problematični tok tranzicije zemlje zajedno sa isključenošću mladih iz političkog života doveo do toga da se srednjoškolci/ke okrenu više „privatnim” sferama: sebi, porodici i bliskim osobama. Značaj razmatranja ovih rezultata posebno se ogleda u svetlu napora da se kroz uvođenje predmeta GV upravo podigne nivo građanske svesti kod mladih, budućih nosilaca građanskog demokratskog društva. Sasvim je razumljivo da efekat nastave koja se odvija jedan čas nedeljno u statusu izbornog predmeta ima manji efekat u odnosu na svakodnevne kontinuirane društvene uticaje, od porodičnog i vršnjačkog nivoa do šireg društvenog konteksta i medija.

Pored toga, sami učenici skrenuli su pažnju na nedovoljno mogućnosti za aktivnu participaciju u školi i lokalnoj zajednici. Ranija istraživanja ukazuju na to da je promena demokratskih stavova i vrednosti, kao i podsticanje aktivizma usled pohađanja GV daleko teža i neizvesnija. Promene stavova i vrednosti, za razliku od znanja, ne dešavaju se „uniformno”, već su veoma zavisne od niza varijabli koje su povezane sa porukom, sa kontekstom poruke i sa samim pojedincima¹⁵. Uspešna „transmisija” političkih stavova, vrednosti i participativnih dispozicija povezana je sa dopadljivim i kredibilnim nastavnikom/com, aktivnim i participativnim metodama nastave i klimom u školi i odeljenju koja je otvorena za diskusiju, ukratko – sa specifičnom socijalnom i kontekstualnom „teksturom” nastave GV^{16,17,18}. Podaci iz naše studije o kojima ovde nismo izvestili¹⁹ ukazuju da je među učenicima koji pohađaju GV

¹⁵ Steven Finkel and Howard R. Ernst, *Civic Education in Post-Apartheid South Africa: Alternative Paths to the Development of Political Knowledge and Democratic Values*, op. cit.

¹⁶ Orit Itchilov, *Civic Knowledge of High School Students in Israel: Personal and Contextual Determinants*, op. cit.

¹⁷ Steven Finkel and Howard R. Ernst, *Civic Education in Post-Apartheid South Africa: Alternative Paths to the Development of Political Knowledge and Democratic Values*, op. cit.

¹⁸ Roxana Morduchowicz, Edgardo Catterberg, Richard G. Niemi and Frank Bell, “Teaching Political Information and Democratic Values in a New Democracy: An Argentina Experiment”, *Comparative Politics*, 28 (4), pp. 465–476.

¹⁹ Aleksandar Baucal i sar., 2019.

odnos prema različitim demokratskih vrednostima i karakteristikama pozitivniji kod onih koji su zadovoljniji različitim aspektima nastave GV. Podsticanju zadovoljstva svakako doprinosi veća mogućnost participacije i aktivnije metode nastave koje za krajnji rezultat imaju verovatniji razvoj građanske političke kulture mladih.

Izazovi, problemi i ograničenja u vezi sa izvođenjem nastave GV koje navode sve kategorije ispitanika konvergiraju ka jednom, a to je izostanak sistemske i sistematske podrške ovom predmetu koji se ogledaju u nepostojanju priručnika i nastavnih materijala za GV, izostanak promocije značaja GV od strane Ministarstva, izostanak prilika za profesionalno usavršavanje nastavnika i za razmenu iskustava između nastavnika koji predaju GV i nedovoljna podrška Ministarstva i lokalne zajednice da se realizuju projekti participacije učenika u životu lokalne zajednice. Učenici vole ovaj predmet, sadržaj predmeta i atmosferu na nastavi ocenjuju kao izrazito pozitivne, ali deluje kao da izostaje transfer naučenih vrednosti i znanja u druge kontekste, za šta medijatori mogu da budu upravo nepoverenje u institucije i lokalnu vlast, te navedeni izostanak podrške predmetu, koji ističu i nastavnici i direktori. Sistem ne prepoznaje predmet Građansko vaspitanje kao fundamentalno bitan, te nesklad između poruke o nebitnosti predmeta i načelne, neutemeljene u praksi poruke o bitnosti sadržaja predmeta otežava nastavnicima i nastavnicama održavanje i unapređenje nastave, a učenicima i učenicama sticanje i primenu znanja.

Ipak, potrebno je istaći značajno ograničenje studije na kome smo već ukazali, a koje se odnosi na odsustvo komparacije rezultata učenika koji slušaju Građansko vaspitanje u odnosu na one učenike koji su izabrali Versku nastavu. Tek poređenjem nalaza ove dve grupe učenika stekla bi se slika o efektima GV na znanja, stavove i vrednosti učenika koji slušaju ovaj predmet. Upravo iz tih razloga, u toku je istraživanje ovih učenika Verske nastave, a rezultati komparacije će biti uskoro publikovani. Za sada smo se ograničili na komparaciju sa rezultatima generacije učenika Građanskog vaspitanja pre 10 godina, kako bismo stekli bar sliku o promenama u njihovim znanjima i stavovima, kao i odnosu prema samom predmetu u sadašnjem društvenom kontekstu.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na osnovu nalaza istraživanja mogu biti formulisane preporuke koje se odnose na sadržaj predmeta GV, na realizaciju nastave iz GV i na status ovog predmeta u društvu, obrazovnom sistemu i neposrednoj školskoj sredini. Iako su predložene promene svrstane u tri šire kategorije one nisu nezavisne, već su međusobno povezane, zbog čega je neophodno da sve zajedno budu sprovedene. U suprotnom, sprovođenje samo nekih od promena će najverovatnije

imati slabe šanse na uspeh, a samim tim neće imati značajniji doprinos unapređenju nastave GV.

Sadržaj predmeta GV treba da bude inoviran kroz uključivanje aktuelnih društveno-političkih tema u nastavni program za koje mladi imaju najveća interesovanja. Potrebno je uspostaviti bolju povezanost sa programima drugih, srodnih predmeta posebno u II i III razredu i pripremiti priručnike za GV i bazu nastavnih materijala koji bi bili usklađeni sa pojedinim nastavnim temama. Pored toga, bilo bi korisno pojačati teme koje su relevantne za bolje razumevanje demokratskih vrednosti, ulogu i učešće građana u demokratskom društvu, razumevanje i prihvatanje različitosti (etničkih, kulturnih, u pogledu seksualne orijentacije, političkih itd.) i prava građana i manjina, kao i teme koje se tiču evrointegracija sa ciljem da učenici bolje razumeju dobiti i izazove priključenja EU.

Što se tiče *načina rada*, u nastavni program potrebno je uključiti u većoj meri korišćenje Interneta i ostalih medija kao izvora informacija i pojačati aktivno učešće učenika u nastavi kroz debate i kritičke diskusije o pitanjima koja su relevantna mladima. Bilo bi značajno obezbediti veći prostor za inicijativu učenika/ca i njihovu participaciju u funkcionisanju škole i u rešavanju problema u lokalnoj zajednici, kao i obezbediti uslove za veće prisustvo projektne nastave u GV i humanitarnih akcija kako bi se obezbedila veza sa svakodnevnim životom i podržala primenljivost znanja. Ranija istraživanja ukazuju da je upravo u tome ključ za usvajanje demokratskih stavova, vrednosti i oblika ponašanja.

Status predmeta GV u društvu, obrazovanju i školama treba da bude značajno unapređen kako bi učenici, roditelji i građani bolje razumeli njegovu relevantnost i važnost. U skladu s tim, potrebno je razmotriti načine na koje bi se svakom učeniku obezbedilo da obavezno pohađa određeni broj godina predmet GV u osnovnom i srednjem obrazovanju. Ministarstvo za prosvetu, nauku i tehnološki razvoj treba da, u saradnji sa medijima, pripremi i realizuje javnu promociju GV kako bi podigli svest o značaju ovog predmeta u sistemu obrazovanja, kao i da formira tim sastavljen od nastavnika GV i stručnjaka iz relevantnih oblasti za pružanje podrške u unapređivanju kvaliteta nastave iz GV. Pored toga, potrebno je obezbediti adekvatne priručnike za GV i platformu preko koje bi nastavnici koji predaju GV mogli da razmenjuju nastavne materijale koji su neophodni za kvalitetnu realizaciju pojedinih tema iz programa predmeta GV, zatim obezbediti odgovarajuće programe stručnog usavršavanja za nastavnike GV, kao i model finansiranja koji bi školama obezbedio neophodna sredstva za planiranje i realizaciju učeničkih projekata u lokalnoj zajednici.

* * * *

Tokom trajanja ovog istraživanja započeti su značajni procesi ka unapređenju Građanskog vaspitanja. Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja,

uz podršku OEBS-a, formirao je Radnu grupu za izradu novih programa za Građansko vaspitanje za sve razrede osnovnih i srednjih škola. Već je započela primena novih programa nastave i učenja u prvom i petom razredu osnovne škole i prvom razredu gimnazije, sa uputstvima za ostvarivanje programa. Ciljevi predmeta GV naglašavaju svest o ličnim pravima i odgovornostima, osetljivosti za potrebe pojedinaca i zajednice i spremnost na aktivno delovanje u zajednici uvažavajući demokratske vrednosti. Osnovna novina kod svih predmeta u osnovnom i gimnazijskom obrazovanju je što programi sadrže ishode. Pomeranje sa sadržaja na ishode treba da obezbedi promene u načinu rada sa učenicima, njihovu veću participaciju i aktivnije metode rada. Usmeravanje učenika na istraživački i projektni način rada jedan je od osnovnih promena načina, a velika sloboda u načinu realizacije obrazovnih ishoda ostavljena je nastavnicima i učenicima, odnosno njihovoj kreativnosti i inventivnosti. U toku je i izrada priručnika za nastavnike. Nove evaluativne studije ovog predmeta pokazaće efekte ovih promena.

Verujemo da će nalazi ove evaluacije predstavljati značajan pokazatelj dokle se stiglo, šta se propustilo, ali i ka čemu treba dalje ići i u kom pravcu unapređivati sadržaje programa, organizaciju i realizaciju Građanskog vaspitanja kao jedne od, po našem uverenju, veoma značajnih investicija u obrazovanje i vaspitanje mladih u Srbiji u cilju njihovog obrazovanja i odgovornog i kompetentnog uključivanja u društvene tokove i izgradnju demokratskog društva.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Baucal Aleksandar, Džamonja Ignjatović Tamara, Pavlović Zoran i Damnjanović Kaja, *Punoletstvo i zrelost građanskog vaspitanja: Evaluacija efekata*, Građanske inicijative, Beograd, 2019.
- [2] Baucal Aleksandar, Džamonja Ignjatović Tamara, Trkulja Milijana, Grujić Smiljana, Radić Dudić Radmila, *Građansko vaspitanje – procena došadašnjih rezultata*, Građanske inicijative, Beograd, 2009.
- [3] Denver David Hands Gordon, "Does studying politics make a difference? The political knowledge, attitudes and perceptions of school students", *British Journal of Political Science*, 20, 1990, pp. 263–279.
- [4] Finkel Steven and Howard R. Ernst, "Civic Education in Post-Apartheid South Africa: Alternative Paths to the Development of Political Knowledge and Democratic Values", *Political Psychology*, 26, 2005, pp. 333-364.
- [5] Ichilov Orit, "Civic Knowledge of High School Students in Israel: Personal and Contextual Determinants", *Political Psychology*, 28, 2007, pp. 417–440.
- [6] Joksimović Snežana, „Mišljenje učenika o verskoj nastavi i građanskom vaspitanju u srednjoj školi”, u: Joksimović S. (prir.), *Verska nastava i građansko vaspitanje u školama u Srbiji*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 2003, str. 70–96.

- [7] Morduchowicz Roxana, Catterberg Edgardo, Niemi Richard G. And and Bell Frank, "Teaching Political Information and Democratic Values in a New Democracy: An Argentina Experiment", *Comparative Politics*, 28 (4), 1996, pp. 465–476.
- [8] Niemi Richard G. and Jane Junn, *Civic education: What makes students learn*, Yale University Press, New Haven, 1988.
- [9] Pavlović Zoran, „Pohađanje nastave građanskog vaspitanja kao činilac političkog znanja, prodemokratskih uverenja i političkog aktivizma mladih”, *Psihološka istraživanja*, 15, 2012, str. 169–184.
- [10] Torney-Purta Judith, Lehmann Rainer, Oswald Hans and Schulz Wolfram, *Citizenship and education in twenty-eight countries*, IEA, Amsterdam, 2001.

Tamara Džamonja Ignjatović
Zoran Pavlović
Kaja Damnjanović
Aleksandar Baucal

AN EVALUATION STUDY OF THE CIVIC EDUCATION COURSE IN SECONDARY SCHOOLS IN SERBIA

Abstract

The paper deals with the evaluation of the status of the Civic Education course. It is aimed at obtaining insight into possible changes in these effects by comparing the present results with those of a similar study conducted ten years ago, in 2009. The research included 1073 students, 36 teachers and 20 principals from twenty secondary schools from the whole territory of the Republic of Serbia. In addition, the attitudes towards civic education held by the general public were investigated on a representative sample of 1076 adult citizens of Serbia. Data were collected via questionnaires designed for the purposes of the research. The attitudes towards civic education and relevant social attitudes and values were investigated in students, their teachers and principals, and participants from the general population. Additionally, the level of knowledge of the topics that form the civic education curriculum was explored in the sample of students. The results point to a relatively low level of knowledge about the topics related to civic education among students. It is shown that students have a predominantly positive attitude towards this course, but also that there is the distance of young people from the world of politics and low readiness for activism. The concluding part of the paper discusses the possible directions for improving the civic education instruction with the aim of raising its efficiency.

Key words:

civic education, education, democracy, Serbia.